

AKI NEM LÉP EGYSZERRE . . .

UTASI CSABA

Hetvenöt esztendeje tartó különletünk során még sohasem volt oly kínzó és megalázó a kisebbségi púposságunk, mint manapság. A cinikusan körmönfont marxista–leninista hatalom a demokratikus rendszerváltás szükségességének szölamai mögé bújva az expanzív nacionalizmus démonait élesztgette éveken át, s rájuk támaszkodva végül is tért nyitott a véres mítosz tombolása előtt. Helyet adott a személytelennek, odaadta neki akaratát és képzeletét, létet adott a nemlétezőnek, felébresztette magában a sötét semmit, mint Hamvas Béla fejtegeti a testet ölteni és a történelemben kilépni nem tudó Antikrisztus kapcsán. S miközben tíz- és százezrek haraptak a fűbe, rokkantak meg vagy lettek földönfutóvá, miközben városok, falvak, műemlékek százai dőltek romba, a föltámasztott semmi nevében egy fordított értékrendet próbált mértékadóvá tenni. Erénynek kiáltotta ki a bűnt, méltóságosnak a rablást és az öldöklést, altruizmusnak a gyűlölködő önösséget, értelmesnek a totális értelmetlenséget.

A történelmi szkizofréniának egy olyan új helyi változata alakult ki így, amely válogatás nélkül, egyetemesen pusztít térségeinken, a púpját hordozó kisebbségit azonban külön is sújtja. Hiszen föllazulásunk, szétszóródásunk, fogyatkozásunk nem a mostani háborúval vette kezdetét. Évtizedek óta vészesen öregszünk, a biológiai fáradtság tünetei ütököznek ki rajtunk, rekordokat döntünk az öngyilkosságban, többen közülünk oktalanul asszimilálódnak, vagy kisebb-nagyobb hullámokban valós egzisztenciális késztetés nélkül is vakon nekvivágnak a nagyvilágnak. Ezek a kedvezőtlen folyamatok az utóbbi három évben fölgyorsultak, közvetlenül is érzékelhetővé váltak, mégpedig nem pusztán azért, mert az expanzív nacionalizmus drasztikus lépései nyomán ezek és ezek voltak kénytelenek akaratuk ellenére elhagyni szülőföldjüket, mert a háborúra eltékozolt javak híján a masszív nélkülözésen túl immár az éhezés küszöbén állunk, hanem mert a hatalom, noha papíron egyenrangúságot szavatol, a gyakorlatban tervszerűen, lépésről lépésre szűkíti jogainkat, leépíti intézmé-

nyeinket. Nyilvánvalónak látszik, hogy ebben a fölöttébb súlyos helyzetben sem a kisebbségi elsáncolódás, sem az anyaországtól várható segítség, sem a nyugati demokráciák erkölcsi bátorítása és támogatása nem elegendő ahhoz, hogy gátat lehessen vetni a további romlásnak. Igazi fordulatra csakis akkor számíthatunk, ha majd a szerbiai politikai színtéren olyan demokratikus erők jutnak túlsúlyra, amelyek ténylegesen is szavatolni kívánják a kisebbségek egyenrangúságát, ezen túlmenően pedig érzékelik azt is, hogy az életben elnyomó politikai intézkedések nélkül is egyenlőtlenség jön létre a kisebbségek kárára, amelyet csakis a pozitív megkülönböztetés eszközeivel lehet ellensúlyozni. Mint-hogy azonban ezek az erők egyelőre még az igazak álmát alusszák, vagy éppen csak csírájukban vannak jelen, föltétlenül vállalnunk kell a szellemileg teljesen nyílt, rokon törekvésekkel rezonálni kész önszerveződést. Ezt ma már külső tilalmak nem gátolják. Szerencsére túl vagyunk azon a korszakon, amikor a legszürkébb pártkorifeusnak is jogában állt ledorongolni mindenkit, aki a vertikális nemzetiségi szervezkedés szükségességét akár említeni merészelte, ugyanakkor azonban szembeötlő, hogy a teljes értékű együttműködést ma számos belső rövidzárlat, ellentmondás, meg nem gondolt gondolat nehezíti.

Induljunk csak ki a sokat emlegetett identitástudatból. A ránk szakadt jelenben megmaradásunk záloga identitástudatunk megőrzése, hangzott el többször is az elmúlt néhány évben, anélkül, hogy a fogalom mögöttesét megnyugtatóan tisztáztuk volna. Van-e ennek a több mint háromszázezer embernek identitástudata? Ha van, mely mozzanatok határozzák meg elsődlegesen? Egységes-e? Olyan kérdések ezek, amelyeknek megválaszolása nélkül a homályból kilépünk nem lehet.

Ha a más népekkel, népcsoportokkal való évszázados együttélésünk tapasztalatai és tényei alapján identitástudatunk teljesen irracionális biológiai vagy faji meghatározottságát elvetjük, s ebben, azt hiszem, többségünk egyetért, akkor napnál világosabb, hogy itt a szellemi tényezőknek van döntő szerepük. Erre hívta föl a figyelmet már 1939-ben Babits Mihály, axiomatikusan is ki-mondva, hogy a magyarság tartalma nem más, mint „maga a nemzeti hagyomány: azaz sorsemlékek s szellemi és érzelmi élmények összessége”. Ez az összesség azonban véletlenül sem mezei vadvirág, melyet alkalomadtán ki-ki a kalapja mellé tűzhet. Lelki érzékenység, tiszta eszmélkedés és mindenekelőtt kitartó, szívós szellemi munka nélkül nem érhető el, ami annyit is jelent egyáltal, hogy erősen egyedi karakterű, hiszen minden egyes esetben az összesség más-más elemeit foglalja magában. „Nem vagyunk egyazon palik / se fájdalomban / se halálban!” – üzenté háborgón Fehér Ferenc a Symposium-nemzedéknek bő három évtizeddel ezelőtt, s ez az alapigazság kisebbségünk identitástudatára is vonatkoztatható.

Van, aki megcsorbult, deformálódott, tartalmát veszített identitástudattal, szorongón vagy közönyösen, az asszimiláció útján halad, van, aki új divatú, egyigaznak hitt populista zászlók alatt menetel, s van, aki kisebbségi púpja ellenére magától értetődő, bizonyításra nem szoruló evidenciaként fogja fel

magyarságát, s cselekedeteit is ehhez igazítja. Szélső pontokat elérő magatartás-változatokkal kell tehát számolnunk, melyeknek összképét további eltérések is színezik. Gondoljunk csak azokra a különbségekre, melyek az identitás-tudat vonatkozásában népességünk rétegei között figyelhetők meg, illetve azokra az árnyalatokra, melyek az egyéni adottságok, a neveltetés, az autodiktikus tapasztalatszerzés függvényeként egy-egy rétegen belül is természet-szerűleg jelentkeznek. Mindez arra int, hogy az identitás-tudat bonyolult kérdéseit csak körültekintően, feltétlen toleranciával érdemes fölvetni. Különben gondolatmenetünk óhatatlanul zavart, disszonanciát kelt, s a viszálykodás tü-zét élesztgeti, amire éppen ma semmi szükségünk.

Az utóbbi néhány évben, sajnos, mégis az intoleráns kérdésfelvetés uralkodott el erre felénk. A VMDK néhány aktivistája, úgyszólván az érdekszervezet megalakulásának pillanatától fogva, hadjáratot folytat értelmiségünk egy része ellen, nem kevesebbet bizonygatva, mint hogy identitás-tudat-zavarokkal küszködik, gyáva, sőt áruló. Nem véletlen, hogy a leleplezőnek szánt hadmozdulatokra, melyeket néhány Magyarországra távozott honfitársunk is buzgón támogat, nemigen érkezett válasz. Ha valaki a hozzá hasonlóan gondolkodók körében mások diszkvalifikálása révén óhajt fölmagasodni, ha folyvást általánosít („pozicionált értelmiségeink”, „Symposion-nemzedék”, „csúcsertélmiségünk” stb.), s ebből következően ítéleteinek meghozatalakor kerüli a konkrét, ellenőrizhető nézetekkel, elképzelésekkel, eszmékkel való konfrontálódást, akkor a vitának, legalábbis a dolgok tisztázásához hozzájáruló vitának szükségképpen el kell maradnia.

Van azonban e hadjáratnak egy olyan szegmentuma is, amelyet vétek lenne megkerülni, elhallgatni. A hadviselők újra és újra meg próbálják határozni a jugoszláviai magyar irodalom alapvető ismérveit, s eközben olyan megállapításokra ragadtatják magukat, melyeknek tükrében katasztrófálisnak látszik literatúránk helyzete. Egyikük úgy véli, hogy egyes „irodalmi tudorok” „minden-áron eredeti, önálló entitásjegyekkel bíró jugoszláviai magyar irodalmat akartak felkutatni 1918 és 1945 között, irodalomtörténetet fabrikálni abból, ami sohasem volt” (Hász Róbert, *Magyar Hírlap*, 1992. IV. 21.). Másikuk a közelmúlt jelenségeit fürkészve leszögezi, hogy „pozicionált értelmiségeink – összhangban a politikai és ideológiai elvárásokkal – megteremtették az anyanemzettől eltávolító önálló vajdasági magyar kultúra koncepcióját” (Dudás Károly, *Magyar Szó*, 1993. VIII. 28.), de szerencsére a „különutas vajdasági magyar irodalom és művelődés nem vált be” (*Magyar Szó*, 1993. VIII. 17.). Harmadikuk viszont, akárha az iménti gondolatot kívánná befejezni, már a definitív következményről is tudósít: a „jűgómagyar koncepció értékrendszere végérvényesen a múlté” (Gubás Jenő, *Napló*, 1993. X. 17.). Szépen vagyunk. Amiről számosan azt hittük eddig, hogy van, arról most kiderült, hogy nincs, nem is volt soha. Ami eszünk ágába se jutott volna, legkuszább pillanatunkban sem, az most bizonyossággá súlyosodott. Kártékony, félrevezető eszméknek mekkora csödtömege a pozicionált ügybuzgalom ténykedése nyomán!

Látszatra, persze, hiszen a vádak légből kapottak. Hadd vegyem sorra őket. Csakugyan különutas lett volna irodalmunk? Hogyne, úgyszólván kezdettől fogva. Amikor Szenteleky Kornél élesen kikelt ama pesti írók ellen, akik nem tudnak kikecmeregni kávéházi odújukból, nem látnak túl annak mómárvány falain, ám ennek ellenére feladatokat rónak a kisebbségbe szorult magyar íróra, akkor kétségkívül a különutasság igényét hirdette meg. Amikor a Tájékoztató Irodá-s hercehurca után pozicionált íróink legjobbjai meredeken szembe fordultak Révai „gondolkozójának” tantétéleivel és gyakorlatával, a különutasság igényét hirdették meg. Amikor az Aczél-féle puhább, fehér kesztyűs szellemi parancsuralom ellenében folyóirataink szerkesztői tért nyitottak az odaát háttérbe szorított jeles írók művei előtt, a különutasság igényét hirdették meg.

Na jó, vélem hallani az ellenvetést, ne beszéljünk mellé, lássuk inkább, mi van az „anyanemzettől eltávolító önálló vajdasági magyar kultúra koncepciójával”. Semmi. Az égvilágon semmi. Képtelenség feltételezni is, hogy valamely irodalmi koncepció bárkit eltávolíthat az anyanemzettől, mint ahogy képtelen ráfogás az is, hogy a szellemi nyíltság elvét valló, az anyaország intézményeivel évtizedek óta produktívan együttműködő irodalmáraink épp a magyar kultúra előtt akarták volna leengedni a sorompót. Meglehet természetesen, vannak rá jelek, hogy a vád súlypontját nem is az *eltávolítás*, hanem az *önállóság* „vétké” képezi. Egyesek évek óta makacsul hangoztatják, hogy jogszláviai magyar irodalom valójában nincs, az egyetemes magyar irodalom korszaka közöntött be, amely egységesen felöleli az anyaországi, a romániai, a felvidéki, a jugoszláviai, a kárpátaljai és a nyugati magyar írók munkásságát. Szép elképzelés, csak éppen problematikus, hiszen az egyetemes magyar irodalom, attól függően, hogy az *irodalom élete* vagy az *irodalmi élet* távlatából szemlélődünk, más-más képet mutat.

Az irodalom életének jelenségei tekintetében a világirodalom, illetve az európai irodalom történetét író Szerb Antal és Babits Mihály nézőpontja lehet segítségünkre. Az „igazi világirodalom” „elfér egy jól megválogatott magánkönyvtárban, kötetei elhelyezhetők egy nagyobb terjedelmű dolgozószoza falai mentén”, mondja Szerb Antal, s ezzel csaknem szó szerint rimel Babits észrevétele: „A világirodalomnak csak az *egészen nagyokhoz* van köze. Ezért fér el története egy kis könyvben.” Ha kettejük vélekedésének analógiájára, ugyancsak az esztétikai kiválóságot tartva szem előtt, magunk elé képzeljük az egyetemes magyar irodalom „dolgozósobáját”, azt fogjuk tapasztalni, hogy a könyvespolcon az értékeremtés arányában minden részirodalmunk képviselve van, és a felsorakozó könyvek, függetlenül attól, hogy struktúrájukat a részirodalmak nyilván kisebb-nagyobb eltérésekkel határoznák meg, szabadon, disszonancia nélkül, tényleges egységet alkotón párbeszédnek egymással.

Merőben más a helyzet, ha az irodalmi élet adottságaiból indulunk ki. Az irodalmi élet a maga „befejezetlenségében” különféle eszmék és ízlések küzdőtere, s jövőre nyíló mindennapjait messzemenően befolyásolják azok a tár-

sadalmi, politikai és kulturális együttthatók, körülmények, amelyek között vagy amelyek ellenére, nap nap után léteznie kell. Éppen ezért a kisebbségi és a többségi léthelyzetből eredő különbségektől egyszerűen nem tekinthetünk el. Fölismerte ezt már Dettre János, aki hetven esztendővel ezelőtt a következőket vetette papírra: „Ami különbség letagadhatatlan a svájci francia és a párizsi francia, az elzászi német és a berlini német között, az a különbség fogja szétválasztani a budapesti és székelyudvarhelyi, félegyházi és zentai magyar lelki életének anyagát, akármennyire eleven marad is a közös nyelvhez és a közös kultúrához való szerelmes ragaszkodás.” Majd ehhez nyomban hozzáfűzi: „Ha a magyarországi magyar lelki tartalma más tényezőkből tevődött össze, mint a kisebbségi magyaré, akkor a nyelv megegyezése ellenére dogmatikusan is indokolva van a kisebbségi magyar irodalom hivatottsága.”

Dettre János „prófétikus” szavait a leírásuk óta eltelt évtizedek maradéktalanul igazolták. Amit az anyanemzet időközben megélt és elszenvedett, azt kisebbségünk csak távolról figyelhette, s fordítva: ami jó és rossz agyunkba és idegeinkbe égett, azt a magyarországi magyar csak közvetett úton ismerhette meg. A különbségeknek tehát a történelem adott súlyt, s meglétükkel annál inkább számolnunk kell, mert a szellem szabadságáért vívott küzdelem során, úgyszintén történelmi és politikai okokból, a magyar irodalom és a jugoszláviai magyar irodalom mindmáig sohasem lehetett szinkron szituációban. Irodalmunk épp ezért az „önálló entitásjegyekkel” nem bíró, talán nem is volt Szenteky Kornéltól kezdve állandóan olyan gondokkal is szembesült, amelyekkel magamagának kellett megbirkóznia, anélkül azonban, hogy jelentős alkotói valaha is a csakugyan külön értékrendet feltételező irodalmi autarkia megalapozására törekedtek volna.

Mi vezérli hát hadviselőinket a közismert tények kiforgatására? Csakugyan az volna céljuk, hogy hathatósan hozzájáruljanak az öngazgatói szocializmus korszakában felgyülemlett, meg nem tárgyalhatott irodalmi problémák tisztázásához? Hogy az új helyzetben járhatóbb ösvényt mutassanak? Korántsem. Bár az irodalomra néznek, csapásaik mögött ideológiai és politikai intenciók húzódnak meg, amiről magatartásuk egy kiáltó paradoxona tanúskodik. Egyfelől a személyi, kulturális és területi autonómia megvalósításáért szállnak síkra, következetesen, tiszteletet parancsolón, az expanzív nacionalizmus szitkaival és megújuló fenyegetőzésével is dacolva, másfelől azonban „republikájukból” eleve számúznék az irodalom autonómiáját. Kulturális autonómia az irodalomnak mint *par excellence* autonóm tevékenységnek autonómiája nélkül? Csakugyan így képelnék? Nem, persze hogy nem. Szavatolnának ők egyféle autonómiát, de csakis annak, aki osztja a nézeteiket, aki az „esti rétes” reményében hajlandó egyszerre lépni velük. Magyarán: aki a halottaiból feltámadóban levő, viszonylagosságát nem ismerő „haladó” értelmiség előhírnöke.

Mindaddig, amíg a kirekesztőleges hadmozdulatok, beszámolók, röpiratok, vitacikkek síkján zajlanak, bármekkora legyen is a füst és a lárma, nincs ok aggodalomra. Bizonyos jelek azonban arra utalnak, hogy hadviselőink a hosszú

ideológiai tüzéségi előkészítés után most már a mindennapi életben is realizálni kívánják fölényüket. El nem vitatható politikai legitimitása révén a VMDK vezetősége máris megszabhatja, hogy mely szerkesztőségeink részesüljenek a magyar kormányzat anyagi segélyében, s melyek ne. De tudunk arról is, olvashattunk róla mindnyájan, hogy ha a VMDK megkapná a *Magyar Szó* alapítói jogát, akkor bizony nem mindenki publikálhatna a lapban. Mi készül itt? Mi lesz, ha egyszer, ki tudja, mikor, a VMDK-nak csakugyan sikerül megvalósítania a hármasonautonómia-tervét? A kettős púp terhe várna ránk? Majd meglátjuk, ha meglátjuk.

Addig viszont személyes felelősége tudatában ki-ki igyekezzon helytállni azon a poszton, ahova az élet állította. Oktasson, szervezzon, alkosson, még ha összeszedettségét jelenünk pokla jócskán megbolygatta is. S közben gondoljon néha Kosztolányi Dezső kaján, de nagyon igaz szavaira is: „Eddig a földön minden rendetlenség abból származott, hogy egyesek rendet akartak teremteni, minden piszok abból származott, hogy egyesek sörögettek is.”